

University of Groningen

Een taal zonder land

Schram, Hilda

Published in:
Kunst en Wetenschap

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Schram, H. (2015). Een taal zonder land: Waarin minderheidstalen wezenlijk anders zijn . *Kunst en Wetenschap*, 24(3), 15-16.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

EEN TAAL ZONDER LAND

WAARIN MINDERHEIDSTALEN WEZENLIJK ANDERS ZIJN

HILDA SCHRAM

‘Is het een dialect of een taal?’ is een vaak aan sprekers van een minderheidstaal gestelde vraag. Over het algemeen niet omdat de vragensteller bijzondere taalkundige interesse heeft, maar omdat de achterliggende, werkelijke vraag is: hoe serieus moet ik het nemen? Taal heeft aanzienlijk meer aanzien dan dialect, maar taalkundig bekeken kan dat verschil helemaal niet gemaakt worden en is de ene taal niet beter dan een andere.

Als linguïsten het onderscheid tussen taal en dialect al benoemen betreft het onderlinge verstaanbaarheid: taalgroepen die elkaar verstaan zijn dan dialecten van een overkoepelende taal, maar het is geen scherp afgebakende dichotomie. Politiek en sociolinguïstisch zijn er echter wel degelijk verschillen. ‘Een taal is een dialect met een leger’ is een bekende zegswijze, en dat heeft nogal wat implicaties.

DEFINITIE MINDERHEIDSTAAL

Een minderheidstaal is vaak een relatief kleine taal, maar of iets al dan niet een minderheidstaal is hangt minder af van het aantal sprekers dan van de context, de maatschappelijke situatie waarin zij zich bevindt. Een minderheidstaal is soms wel een officiële taal, maar niet de eerste en wordt gedefinieerd als een taal die in gevaar is, waarin steeds meer sprekers ervan afzien de taal te gebruiken en in plaats daarvan in steeds meer domeinen en situaties kiezen voor een andere taal. Volgens de UNESCO is drieënveertig procent van de ongeveer zesduizend bestaande talen in meerdere of mindere mate in gevaar. Dit komt door de aanwezigheid van een cultureel dominantere taal en soms zelfs actieve oppositie, en doordat de taal gewoonlijk niet in alle activiteitsgebieden van haar sprekers gebruikt wordt. Er zijn vele gradaties in de mate waarin deze criteria gelden en soms kun je je afvragen of wat eens een minderheidstaal was nu nog wel als zodanig moet tellen, zoals het Catalaans, waarvoor het criterium dat het een taal in gevaar is eigenlijk niet meer opgaat.

Factoren waaraan het risiconiveau waarin een taal zich bevindt kan worden afgemeten zijn, los van het absolute aantal: het al dan niet doorgeven van de taal aan de volgende generatie, het percentage sprekers ten opzichte van de totale populatie, de concentratie van sprekers binnen een bepaald gebied, de beschikbaarheid van onderwijsmateriaal, het overheidsbeleid en de houding van de bevolking ten opzichte van haar eigen taal. Wordt de taal alleen binnenshuis of ook daarbuiten gebruikt? Alleen in informele sociale contacten of ook in het officiële verkeer? Is het onderwijs (ook) in deze taal? En de media?

Een vergelijking met een zogenaamde *heritage language*, een ‘erftaal’, gaat grotendeels op en is relevant voor een beter begrip van minderheidstalen. Een erftaal is een taal van immigranten, die geleerd wordt in een situatie waar de thuistaal dus niet de taal van de maatschappij eromheen is. Voor minderheidstalen is de term ‘residutaal’ geëigend. De Welshe taalkundige Bedwyr Lewis Jones zegt hierover: Het Welsh [maar dit slaat op de meeste minderheidstalen, HS] zal in feite de taal van een aantal gefragmenteerde en verspreide netwerken van bekenden en culturele activiteiten worden; het wordt een zogenaamde residutaal. Zij krijgt de positie van een immigratietaal, zij het in haar thuisland en met dien verstande dat een immigratietaal ergens een land van herkomst heeft waar ze wél de dominante taal is. Een minderheidstaal heeft dat niet, het is een taal zonder land. Er is geen onderdompelgebied, waar de taal altijd aanwezig is, altijd relevant, en niet langer een knop die je af en toe aanzet en dan weer uit. Natuurlijk bestaat er een nauwe relatie tus-

sen taal en geografisch gebied, maar minderheidstalen zijn talen die nergens meer de belangrijkste zijn.

TAALBELEID

Het zal duidelijk zijn dat taalbeleid, of de afwezigheid daarvan, een grote rol speelt in het behoud of het uiteindelijke verdwijnen van een taal. Hierbij zijn er grofweg vier mogelijke houdingen te onderscheiden.

De taal wordt onderdrukt door het gebruik ervan te verbieden, zoals dat bijvoorbeeld in Catalonië ten tijde van Franco gebeurde. Of de ontwikkeling van de taal wordt overgelaten aan het krachten spel, zonder regulering. De uitkomst staat dan eigenlijk wel vast, op termijn zal zo’n taal verdwijnen, ook al kan het lang duren voordat de laatste spreker is overleden. Of de ontwikkeling wordt gevolgd en vastgelegd en de taal wordt gedocumenteerd. Dit zal de neergang niet tegenhouden maar voor toekomstige generaties blijft er wel een neerslag van hoe de taal was, een soort versteende afdruk die voor linguïsten van belang kan zijn. En, als laatste mogelijkheid: er wordt een actief taalbehoud- of revitaliseringsbeleid in gang gezet.

Het formuleren van een werkzaam taalbehoudbeleid vereist gedegen (socio)linguïstisch onderzoek en een zorgvuldig uitgedacht implementatieprogramma, voor de media, het openbare leven, voor bestuurlijke kwesties als gemeentelijke en provinciale (her)indelingen en voor het onderwijs op alle niveaus, van peuterspeelzalen tot en met universiteiten.

In Wales zijn er bijvoorbeeld gebieden waar bij peuter- en kleuteronderwijs speciale aandacht besteed wordt aan onderdompelprogramma’s voor niet-Welshtalige kinderen, met het doel het Welsh en daarmee ook tweetaligheid te bevorderen. Hiervoor worden niet-Welshtaligen in kleine aantallen in Welshtalige groepen geplaatst zodat zij zich in een Welshtalige omgeving op natuurlijke wijze het Welsh eigen zullen maken. Onderdompeling wordt gezien als noodzakelijk voor een goede taalverwerving, maar de kinderen moeten hierdoor niet te zwaar belast worden, dus vertalingen op welgekozen momenten zijn nodig. Bovendien doet zich een fenomeen voor dat degenen die zelf bij een minderheidstaal horen onmiddellijk zullen herkennen: de verwachting dat de niet-Welshtalige kinderen, die getalsmatig in de minderheid zijn, spontaan Welsh zullen proberen te praten komt niet uit. Het omgekeerde doet zich voor: de Welshtalige kinderen passen zich aan en gaan op het Engels over, vaak zelfs tegen elkaar. Het is voor de onderwijzers een ingewikkelde opgave om dit in de gewenste banen te leiden en er wordt in hun opleiding dan ook expliciet aandacht aan besteed (Tina Hickey e.a.).

Het Nederlandse taalbeleid kun je mijns inziens het beste als kipzonder-kopbeleid karakteriseren. In Friesland is de officiële politiek dat het behoud van het Fries gegarandeerd moet worden. De praktijk staat daar echter vaak haaks op. Er is ooit een zelfstandige omroep opgericht om volledig Friestalig te kunnen zijn, maar in 2017 wordt Omrop Fryslân deel van een noordelijk cluster waarbij het maar de vraag is of de zorg voor het Fries daar in goede handen

is. Bepaalde gemeentes waren Friestalig, maar zijn samengevoegd met gemeentes die dat veel minder zijn, zodat het resultaat een Nederlandstaligere gemeente is waar de bereidheid om zaken in het Fries te doen veel kleiner is. En in het onderwijs is de positie van het Fries in principe goed verankerd en zou er een vast onderdeel van uit moeten maken, maar dispensatie van deze verplichting is makkelijk te krijgen en de eisen zijn zo laag dat je je af moet vragen of dit zoden aan de dijk zet.

Zelfs in Nederland als geheel wordt op allerlei gebieden de eigen taal, het Nederlands, vervangen door het Engels, zonder dat de gedachte dat dit een linguïstische ontwrichting en een gevaar voor het Nederlands zal betekenen ook maar enige rol van betekenis lijkt te spelen. Nederlands is volgens de definitie natuurlijk geen minderheidstaal maar er zijn al plaatsen, zoals het universitair en hoger onderwijs, waar dat vaak al wel het geval is.

HET BELANG VAN TAALBEHOUD

Taal is volgens schrijfster Jhumpa Lahiri de spiegel van het leven, de voornaamste metafoor. En K. David Harrison schrijft in *When languages die* dat het verdwijnen van een taal een erosie of extinctie van ideeën, van kennis, van manieren van praten over de wereld en menselijke ervaring betekent. Wereldbeschouwingen, religieuze overtuigingen, ontstaansmythes, manieren hoe met dieren om te gaan en gewassen en planten te cultiveren, migratie- en kolonisatiegeschiedenissen en collectieve wijsheden kunnen met het verdwijnen van een taal voorgoed verloren gaan. De linguïst Ken Hale, die tot zijn dood in 2001 vele bedreigde talen heeft onderzocht, zei eens: 'Wanneer er een taal verdwijnt, verdwijnt er een cultuur, intellectuele rijkdom, een kunstwerk. Het is als het gooien van een bom op een museum, op het Louvre.'

MAATSCHAPPELIJK VERSUS INDIVIDUEEL

Maar maatschappelijke belangen zijn andere dan individuele, je komt nu een keer het verst met Engels, en deze tegenstrijdige belangen zijn lastig met elkaar te verenigen. Mensen met een minderheidstaal die proberen vooruit te komen in hun maatschappij hebben vaak het gevoel dat ze dat het best kunnen doen door te assimileren, hun moedertaal op te geven en hun kinderen in de dominante taal, de nationale taal op te voeden. Maar als een taal niet meer wordt doorgegeven aan de volgende generatie dan is het gauw gebeurd en ook als ouders de taal wel doorgeven aan hun kinderen is dat gevaar nog niet geweken. Om nogmaals Hale te citeren: deze jonge sprekers, die werken als kleine sociale barometers en extreem gevoelig zijn voor de achterstandspositie van de taal van hun ouders, kunnen er om die reden voor kiezen de dominante taal te spreken. Zo'n beslissing, die natuurlijk niet of nauwelijks bewust genomen wordt, is vaak onomkeerbaar.

De term dominantie kan hier bijna biologisch opgevat worden: zoals in de genetica een kenmerk dat dominant is vrijwel altijd overheerst, zo is een dominante taal bij een interactie met een spreker van een minder dominante taal vrijwel altijd de gekozen taal. Zelfs in situaties waar het aantal minderheidstaalsprekers royaal in de meerderheid is wordt vaak gekozen voor de dominante taal, ook wanneer de anderstaligen de minderheidstaal prima verstaan. Aanwezigheid of invoering van een dominantere taal speelt dus op twee fronten: niet alleen op sociolinguïstisch gebied: het leiden tot een verzwakking van de positie van de oorspronkelijke taal of zelfs het complete verdwijnen daarvan, maar ook in ideologische zin: het kan de ongelijkheid in een maatschappij versterken en is als zodanig antidemocratisch. Expliciete taalpolitiek en -planning zijn nodig om dit effect enigszins te beteugelen, om de onderliggende taal te beschermen en te handhaven en om de achterstelling van sprekers van die taal tegen te gaan. De bovengenoemde factoren, waaraan de mate van bedreiging van een taal kan worden afgemeten,

kunnen tevens fungeren als een soort programma om het voortbestaan van een taal te garanderen of te revitaliseren. Ulrich Ammon, een Duitse sociolinguïst, signaleert echter terecht dat kritische geluiden vaak niet geuit worden uit angst voor conflicten, hetgeen gefundeerde en doordachte beleidsvorming natuurlijk niet ten goede komt.

PSYCHOLOGISCHE GEVOLGEN

Een verhelderend inzicht van wat het betekent om te behoren tot een minderheidstaal komt van iemand die het helemaal niet over minderheidstalen heeft en die zelf ook geen minderheidstaal spreekt. De moedertaal van de eerdergenoemde Jhumpa Lahiri is het Bengaals, de officiële taal van Bangladesh, en bovendien een taal die met 200 miljoen sprekers de vierde of vijfde taal ter wereld is. Lahiri is het kind van Indiase ouders, geboren in Londen en opgegroeid in de Verenigde Staten. Haar moedertaal is dus een erftaal, met Engels als haar feitelijke eerste taal, waarin ze ook al haar romans heeft geschreven. Lahiri beschrijft haar moedertaal zoals veel minderheidstaalsprekers hun taal zouden beschrijven: 'Ik beheers het Bengaals niet perfect. Ik kan het niet lezen en niet schrijven, ook mijn moedertaal is, paradoxaal genoeg, een vreemde taal', en ze noemt dit linguïstische ballingschap, een voortdurend gevoel van vervreemding en een afstand tot de omgeving. Haar recentste boek *Met andere woorden*, een persoonlijk verhaal over taal, gaat over een grappig experiment dat ze heeft ondernomen om in een derde taal te schrijven, het Italiaans, waar Lahiri naar eigen zeggen verliefd op geworden is. Grappig, omdat er geen externe noodzaak was om zich deze taal zo grondig eigen te maken en er zelfs in te schrijven. Haar verslag hiervan is zeer invoelbaar en maakt de emotionele betekenis van de eigen taal duidelijk.

Hoe ligt dat wanneer die eigen taal een minderheidstaal is? Panos Athanasopoulos, hoogleraar taalkunde, heeft onderzoek gedaan naar de gevolgen van het spreken in verschillende talen en concludeert dat dit, als gevolg van taalkundige verschillen, bij dezelfde persoon verschillende 'persoonlijkheden' oplevert. Het kan niet anders of dit geldt des te meer voor de effecten van sociolinguïstische verschillen, in het geval van minderheidstalen het minder waard of zelfs minderwaardig zijn van de moedertaal; zulke verschillen zullen zeker hun neerslag hebben op de persoonlijkheid. Lahiri gebruikt voor haar situatie termen als imperfecte, incomplete persoon, tekortschieten, gespleten identiteit, niet geworteld zijn, zweven; en haar hypothese is dat dit komt door het gebrek aan een taal waarmee ze zich kan identificeren. Dat wil zeggen dat hier iets wezenlijks als identiteit in het geding is waar gevoelens van vervreemding, vreemdeling zijn en nergens thuishoren uit voortkomen. Het begrip ballingschap dat zij gebruikt impliceert een plaats van oorsprong. Maar wie geen specifieke plek heeft, geografisch noch linguïstisch, een vaderland noch een echte moedertaal, kan nergens naar terugkeren en bij een minderheidstaal is er immers geen plek om naar terug te keren aangezien de taal zelf van haar oorspronkelijke plaats verbannen is. Minderheidstaalsprekers zijn eigenlijk ook ballingen, zelfs al zijn ze nooit weggegaan.

Drs. H.C. Schram is psycholoog en linguïst. Zij is werkzaam als specialist wetenschappelijke informatie in de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen.